

МАСОВА КУЛЬТУРА (МАСОВЕ МИСТЕЦТВО) У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ

Олена Бесараб

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

MASS CULTURE (MASS ART) IN CONTEMPORARY SCIENTIFIC RESEARCHES

Author: Olena Besarab

Abstract.

The research deals with phenomenon of mass art (mass culture) as one of the components of mass art modern world. An attempt to identify mass culture, mass art as a phenomenon is made and main approaches to its treatment and different aspects of its study in contemporary science are analysed. The first part of the work offers an overview of researchers' views on the problem of definition of mass culture, mass art phenomenon and reveals ways of self-identification of it in the course of its development. Main features of mass culture, mass art are also studied. The second part of the work is devoted to the analysis of main approaches to the study of mass art and mass culture in early and in modern scientific works. As we see this phenomenon is widely examined by representatives of different research schools and scientific spheres. Philosophers, political scientists, writers, art critics, culturologists are involved in this process. The majority of the twentieth century researchers perceived mass culture as negative aspect of cultural social development because of its low level of quality and as a part of bourgeois culture focused on manipulating the minds of the masses. On the other hand the 21st century researchers realizing all the negative moments (idolatry, personality levelling) consider mass culture and mass art as natural necessary phenomenon of modern life, a base for development of professional art, a product of modern technology, show-business. The analyses of the phenomenon of mass art, mass culture gives us the picture of variety in opinions and approaches to this phenomenon as well as of the great number of aspects of scientific interest to the problem. In the majority of cases researchers' concepts of mass culture, mass art clearly reflects the ideas of the periods they belong to.

ВСТУП

Зацікавленість явищем масової культури виникла доволі давно і на сьогодні існує чимало досліджень, теорій і концепцій «масової культури». Авторі більшості з них схильні розглядати її як особливий соціальний феномен, що має свій генезис, специфіку і тенденції розвитку.

Філософський енциклопедичний словник дає таке визначення цього явища: «Масова культура – поняття, яке характеризує особливості змісту виробництва і способів поширення культури індустріального суспільства. Поширюючись через засоби масової комунікації (пресу, радіо, телебачення, Інтернет), масова культура охоплює широку аудиторію споживачів майже в усіх країнах світу.

Теорія масової культури уособлює відгалуження філософських і соціологічних теорій масового суспільства (Ортега-і-Гассет, Манигейм, Рісмен, Арендт, Фромм та інші). Згідно з цією теорією пересічний індивід постає замкненим у собі, відчуженим «атомом» поруч з іншими такими ж атомарними індивідами з нівельованою особистістю і стандартизованим внутрішнім світом; він є «гвинтиком» у виробничому механізмі або бюрократичній системі розвиненого індустріального суспільства» [10].

Вперше масова культура про себе заявила на рубежі XIX-XX століття у США. Американський політолог Бжезинський говорив: «Рим дав світові право, Англія – парламентську діяльність, Франція – культуру і республіканський націоналізм, а сучасні США – науково-технічну революцію та «масову культуру» [10].

Вперше термін «масова культура» вжив у 20 роки іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет. Далі стали вживати слово «кітч» з тим же значенням.

Проблема вивчення масової культури залишається актуальною у світі упродовж всього останнього століття, але не дивлячись на це багато принципів аспектів, пов'язаних з проблемами масового, залишаються недослідженими. Проаналізуємо стан вивченості проблеми масової культури як явища в наукових філософських, культурологічних і мистецтвознавчих дослідженнях.

Актуальність проблеми масової культури для вітчизняних дослідників значною мірою визначається культурними трансформаціями, пов'язаними з новою соціальною моделлю, яка сформувалася в Україні за останні десятиліття.

В умовах різноманітності ідеологій стає особливо необхідним вивчення масової культури як специфічного соціально-культурного феномену.

1. Масова культура як явище. Визначення, витоки, риси

Культура в цілому – це специфічний спосіб організації та розвитку життєдіяльності людини, представлений у продуктах матеріальної й духовної праці, у системі норм та установ, у духовних цінностях, у взаємовідношеннях людей. У рамках окремого суспільства культуру поділяють на: високу (елітарну), народну (фольклорну) і масову культуру, появу і формування якої пов'язують з розвитком засобів масової інформації. В основі цього розподілу – різний рівень освіченості індивідуумів, які належать до того чи іншого суспільства.

Культуролог І. М. Мартинов [8] знаходить риси масової культури ще у мистецтві епохи Відродження, зокрема у венеціанському музичному мистецтві XVI століття. Як відомо, зазначеному періоду було притаманне масове написання, виконання і «споживання» творів оперного мистецтва. Майже щоденно відбувалися прем'єри опер різних авторів, і велика кількість людей регулярно відвідувала оперні вистави. Зважаючи на те, що однією з рис масового мистецтва, за визначенням У. Еко [18] та інших теоретиків мистецтва, є «серійне виробництво його продукції і масове споживання», то можна сказати, що опера у той період була жанром «масового мистецтва». А відтак все, що ми вважаємо за «класику», у свій час могло бути масовим мистецтвом. Адже, якщо якийсь витвір мистецтва стає відомим, його слухають або «споживають» багато людей, виконання твору стає регулярним, виконавець та автор стають відомими, твір набуває статусу масового.

І лише з плином часу, витримавши зміни епох та устроїв, переживши своїх менш талановитих й успішних сучасників, творці стають «класиками» відповідного жанру мистецтва, а їх твори «класичними».

Підтверджуючи цю доволі логічну, на наш погляд думку про витоки «класичних творів», М. Л. Гаспаров наводить приклад грецьких ваз, перед якими ми «благоговеем в музеях» і які в свій час були «масовою культурою, глиняним ширпотребом», а «драми Шекспіра в «Глобусе» были массовым зрелищем, на которые ученые-гуманисты смотрели сверху вниз. Канонизация – дело позднее и часто случайное, то есть объяснимое лишь стечением исторических обстоятельств» [3, с. 26-29].

Масова культура, вона ж поп-культура, вона ж популярна культура, на думку сучасних дослідників, існувала завжди. Однак її вплив на людей та суспільство значною мірою зріс саме за останні десятиліття, коли на «допомогу» виробнику «культурної продукції» прийшли технічний прогрес, засоби масової комунікації й розповсюдження інформації. Різноманітні визначення масової культури узгоджуються при включенні до складу цього

явища широко розповсюджених у будь-якому суспільстві культурних елементів. До поп-культури можна віднести сучасну музику, телебачення, кінематограф, мультиплікацію, літературу, ЗМІ, моду, рекламу та інше. Навіть фольклор (за ствердженням авторів статті «Поп-культура и ее место в нашей жизни») та полегшена версія наукової інформації також вважаються елементами масової культури [12]. Отже, будь-який культурний прояв отримує префікс поп-, якщо із творчої релаксації твір переходить у статус широко розповсюдженого, популярного в суспільстві.

Термін «поп-культура» (синонім масової культури) з`явився на початку 1930-х років, але його широке вивчення почалось з 60-х рр. Відтоді існує багато гіпотез, де зроблена спроба пояснити цей феномен. Розглянемо деякі з них.

Один із відомих теоретиків культури А. Я. Флієр виділяє декілька напрямків та проявів масової культури. Серед них:

- індустрія «субкультури дитинства» (дитяча література, ігри, іграшки, фільми) та масова загальноосвітня школа, які спрямовані на універсалізацію виховання, формування стандартних стереотипів поведінки, світогляду;

- засоби масової інформації та система національної (державної) ідеології та пропаганди;

- масова соціальна міфологія (націонал-шовінізм та «істеричний патріотизм», куміроманія), що заміняє у свідомості людей аналіз складних причинно-наслідкових зв'язків між явищами та подіями зверненням до простих, фантастичних пояснень («всесвітній заколот» і т. п.) і цим звільняє людей від інтелектуальних зусиль, а спонукає до інфантильного прояву емоцій;

- масові політичні організації і система організації та стимулювання масового споживчого попиту;

- індустрія формування іміджу та індустрія дозвілля, яка включає в себе і масову художню культуру.

Масова художня культура включає розважальну літературу і жанри кіно, карикатури і комікси; в образотворчому мистецтві – оперету, естрадну, рок - і поп-музику, естрадну хореографію і сценографію, конференс та інші «розмовні» жанри естради, синтетичні види шоу-індустрії, художній кіч, ідеологічно ангажовані та політико-агітаційні твори у будь-яких видах мистецтва; масові видовища, цирк, еротичні шоу; індустрію культурних і культурно-туристичних послуг.

Завдяки ЗМІ «продукти» масової культури доставляються безпосередньо до домівок споживачам, і цим досягається ефект «релаксації» людини від

напруги сучасного життя [13].

І. В. Кондаков вважає стереотипним уявлення про масову культуру як виключно західне явище американського походження. Він зазначає, що радянська офіційна культура («соціалістична» за змістом) також відповідає критеріям масової культури, але «тоталітарної», орієнтованої на політико-ідеологічне маніпулювання свідомістю людей. Культуролог називає масову культуру «инфантильным эрзац-продуктом» відповідних сфер культури, породженим важливими процесами соціокультурної трансформації суспільств, у яких «соціалізуюча та інкультуруюча» функції традиційної культури втрачають ефективність та актуальність.

Масова культура, за словами зазначеного культуролога – «некое эмбриональное проявление созревающей обыденной культуры нового типа, аккумулирующей социальный опыт жизнедеятельности на индустриальном и постиндустриальном этапах социальных эволюции, еще не прошедшей процесса исторической селекции, аксиологизации наиболее эффективных и отбраковывания социально неприемлемых черт и форм» [6].

У теоріях соціологічної школи масова культура втрачає негативну конотацію (як у Ортеги-і-Гасета та його послідовників) і перестає асоціюватися з позитивною програмою подальшого розвитку суспільства (як у деякого з модерністів), а набуває характеру об'єктивно-наукового терміну. З соціологічної точки зору до «масової культури» належать усі твори, які розповсюджені і сприймаються великою кількістю глядачів, слухачів незалежно від художніх особливостей і якості цих творів. Соціологи виходять з того факту, що художній твір не отримає широкого визнання і розповсюдження, якщо не буде відповідати потребам людей. Пізню появу «масової культури» як поняття дослідники обумовлюють появою масового суспільства. «Адже тут стираються грані між «високою» та «низькою» культурою і мистецтвом» [10].

Сучасна дослідниця Л. А. Орнатська у статті «Массовая культура и «дух эпохи» пропонує розподілити визначення масової культури на «якісні і кількісні». До якісних вона відносить такі, що базуються на оцінюванні масової культури як протилежності елітарній за певними етичними та естетичними критеріями. Сформоване ще на початку ХХ століття це визначення, на думку цієї ж авторки, залишається актуальним навіть тепер, коли елітарна культура втратила свою автентичність або функціонує за правилами масової, лише змінюючи свою перспективу. Сюди культуролог відносить антидемократичні й антибуржуазні концепції, в яких поява масової культури трактується як загроза цінностям вищої культури і вважається

загибеллю культури в цілому [9].

Серед «якісних» зустрічаються і концепції позитивно сприймаючі явище масової культури, і негативно. У перших масова культура трактується як «вульгаризація, тривіалізація справжніх цінностей», у других – протиставляється масовій культурі, як «демократизації культури, що робить високі цінності доступними для масової людини, гуманізує її» [9].

«Кількісні» визначення акцентують увагу на такій рисі масової культури як масовість, яка здобувається не завдяки якості матеріалу, а завдяки засобам масової комунікації. За всіма «якісними» підходами масова культура – це все, що продається та має масовий попит. І знову питання про якість «продукту» не береться до уваги.

Зважаючи на таку характеристику масової культури, до її «продукції» автор статті відносить і ті «класичні» твори літератури, які свого часу набули суспільного визнання, принесли їх авторам певну матеріальну винагороду і стали масовими, культурними явищами, такими, наприклад, як твори М. Твена і В. Скотта [9, с. 1].

Масова культура – це явище, яке розглядають як певний підсумок розвитку буржуазної культури, результат її технізації і включення у систему ринкових відносин. Негативною рисою масової культури дослідники визначають її спроможність знецінювати класичні цінності, перш за все середнього класу – їх головного носія. Адже буржуазна етика стверджувала культ праці, «міцність» сімейних уз, самодостатність особистості й відмову від задоволь, так званий «буржуазний пуританізм», а масова культура запровадила нову модель духовності, яка базувалася на культурі задоволення, вільного часу, комфорту і особистісного егоїзму. Масова культура гомогенізувала суспільство.

Виключивши, за словами дослідниці, людину з «великої історії», масова культура дала їй можливість самоідентифікації, яку можна здійснити лише через зв'язки. Отже, масова культура зв'язала людину зі світом, що сприймають як «малий гуманізм» [9, с. 2].

Світ репрезентувався сучасній людині на екрані «суммой живых картинок и заговорил на разных языках; изменив его представление о пространственно-временных связях...» [9, с. 2]. Масова культура, масове мистецтво зробило близьким те, що колись за законами фізики було незворотним.

Без чіткого відчуття простору і часу масова культура залучає людину до своєрідної гри, де зникають кордони між грою та реальністю. Цією ілюзією, на думку багатьох дослідників, і з цим важко сперечатись, компенсується

монотонність життя людини. Це не лише компенсація, але й специфічний тип духовності, особливий стан людського духу «с его мелочными суетными попутками объять необъятное, но одновременно о его трагическом осознании невозможности овладеть миром, стать вровень с ним» [9, с. 2].

На думку Л. Орнатської, автора названої вище статті, масова культура – це сучасний епос, величний і піднесений. Якщо історичний епос фіксує ритми часу, робить його близьким, масова культура збиває ритми заради тієї ж мети – зробити світ своїм. При цьому масова культура замкнула людину у світі споживацьких цінностей. На перший план вийшла гра – видовище, а праця певним чином втратила свою значущість. За висловом одного з критиків масової культури, «великим ценностям был дан отпуск, из которого рождается ценность великого отпуска» [9, с. 3].

Запроваджуючи нову сутність ідеології щастя, масова культура породжує новий вид нігілізму – егоїзм з установкою на особисте щастя, яке тепер легко моделюється, передається і засвоюється завдяки ЗМІ. Маскульт пропонує людині свій варіант виходу негативної енергії, виходу зі стресу, пропонує більш інтенсивне, зовсім інше життя, точніше його ілюзію. Безперечним є те, що масова культура виконує у художній творчості певні соціальні функції (наприклад, ілюзорно-компенсаторну), чим допомагає відволікати маси від соціальної активності.

Щодо жанрового наповнення масової культури, масового мистецтва, то дослідники, як російські, так і українські, зокрема Н. Г. Ігошкіна, відносять до неї всі елементи естрадного мистецтва (музично-виконавські, розмовні, оригінальні жанри), у кінематографі (детектив, вестерн, трилер, комедію, фільм жахів, мелодраму, серіал), ток-шоу, розважальні програми, мюзикли, комікси – ті жанри мистецтва, де створюється спрощена версія життя.

Дослідниця протиставляє масовій культурі прогресивну демократичну і художню культуру, яка є сукупністю художніх цінностей, успадкованих від попередніх поколінь і є передумовою відтворення і розвитку художньої культури. За Н. Г. Ігошкіною, «художня культура – це складова частина, ядро культури естетичної, яка є спеціалізованою частиною культури. Естетична культура характеризує стан суспільства з точки зору його здібності забезпечувати розвиток мистецтва в естетичних стосунках» [5, с. 132].

Підсумовуючи все вищезазначене, бачимо, що трактування феномена масової культури, масового мистецтва варіювалось упродовж історичного розвитку суспільства і сприймалось у залежності від ідеологічного фундаменту тієї чи іншої епохи та суспільного устрою відповідної країни. Якщо у буржуазному суспільстві поняття «маси» асоціювалося лише з революційними

діями представників нижчої ланки суспільства, загрозою руйнування усталених традицій і безладдям, то у сучасному інформаційному суспільстві поняття «маси» не є соціально детермінованим, а лише зазначає кількість людей, які є споживачами певних «культурних продуктів».

Відповідно до цього справедливим, на наш погляд, можна вважати, що на сучасному етапі розвитку суспільства до масової культури, масового мистецтва можна віднести ту творчу діяльність, результати якої набувають масового розповсюдження, є цікавими для багатьох людей, незважаючи на їх професійну, соціальну, інтелектуальну приналежність, вік або матеріальне становище. Щодо якості продуктів масової культури, мистецтва, то вона може бути різною, як і в інших типах культур (у високій, як і в народній культурі, мали місце і шедеври, і промахи творців).

На думку деяких сучасних дослідників, масову культуру доцільно сприймати як феномен, якому притаманні риси загальності. Ця загальність має якісний, а не кількісний характер, оскільки атрибутивною характеристикою масової культури є не число носіїв її цінностей, а такі особливі якості як: високий ступінь адаптивності, виробництво певного типу свідомості – пасивного і нетворчого, орієнтація на смаки і потреби «середньої людини», використання засобів масової комунікації як засобу розповсюдження масових цінностей. Саме зміни в механізмах трансляції культурних цінностей, в механізмах соціальної адаптації, соціальної рекреації і соціокультурної ідентифікації і привели до широкого розповсюдження масової культури в сучасному суспільстві.

Отже, основними рисами масової, або поп-культури є наступні: простота і доступність, зрозумілість сюжету й виконання різним верствам населення, масове розповсюдження і сприйняття великою кількістю людей, відповідність обраному жанру масової культури, мистецтва, розважальний характер і спрямованість на комерційний успіх.

2. Масова культура (масове мистецтво) у наукових культурологічних, філософських, мистецтвознавчих дослідженнях

Перші спроби теоретичного осмислення феномена масової культури були здійснені на рубежі XIX-XX століть такими дослідниками культури як Р. Лебон, Р. Тард, З. Фрейд, Л. Н. Войтоловський та інші. Вони розглядали проблему масової культури в її обумовленості процесом перевтілення цивільного суспільства в масове. Ці питання, перш за все, цікавили Лебона і Тарда – авторів класичних праць з дослідження психології натовпу і мас.

Згідно поширеній думці, масова культура, в основних своїх рисах

сформована до XIX-XX століття, є негативним феноменом, якому приписують деспотизм і тоталітаризм, маніпулювання індивідами і деперсоналізацію, агресивність, нав'язування певних моделей поведінки, низький художній рівень масового мистецтва і т. п. Наприклад Х. Ортега-і-Гассет, категоричний у своїй трактовці, вважає, що «маса – це посередність», «всякий і кожен, хто ні в добрі, ні в злі не міряє себе особливою мірою, а відчуває таким же, «як і всі», і не тільки не пригнічений, але задоволений власною невід'ємністю...» [10]. Так масова культура протиставляється елітарній або народній культурам, які в свою чергу наділяються кращими якостями.

На початку XX ст. проблемою масової культури зацікавились російські філософи-ідеалісти, зокрема І. А. Ільїн і Н. А. Бердяєв. Останній у своїх роботах, зокрема в «Філософії нерівності», акцентував увагу на відмінностях між культурою і цивілізацією. Цивілізацією він називав культуру масового суспільства, яка за своєю сутністю була демократичною, але не була спроможною впливати на духовний розвиток людини.

Вже наприкінці XX століття масова культура стала важливим фактором розвитку сучасного суспільства і зайняла значуще місце у дослідженнях теоретиків культури, філософських та мистецтвознавчих теоріях. Щодо досліджень зазначеного явища, погоджуючись з думкою однієї з російських дослідниць масової культури Е. Н. Шагінської [16], не можна сприймати за аксіому якусь одну теорію, а більш доцільним буде говорити про теоретичний плюралізм у вивченні цього питання. Розглянемо основні теорії масової культури розроблені у дослідженнях сучасних зарубіжних та вітчизняних теоретиків культури.

Серед найбільш розвинутих наукових досліджень масової культури як феномена виділяють декілька напрямків, серед яких: теорія масової культури як культури масового суспільства (школа культурного модернізму), дослідження франкфуртської школи, марксистські і немарксистські, феміністичні, структуралістські і постмодерністські теорії. Розглянемо їх детальніше.

До представників теорії культурного модернізму відносять Дж. Бентама, Д. Рисмена, К. і Ф. Лівісов, М. Арнольда, Р. Вільямса, а також Хосе Ортега-і-Гассета, К. Мангейма, Є. Фрома, Х. Арендта, Р. Хоггарта.

Теоретики культурного модернізму співвідносять появу масової культури з виникненням нового типу суспільства «масового», зі своєю культурою, що втілювало цінності та життєві стилі широких прошарків населення.

Вищезазначені дослідники сприймають поп-культуру як масову, тобто ту, що має відношення до масового суспільства. Основою її становлення є

урбанізація та індустріалізація, що негативно впливає на культуру, руйнує цінності, що раніше об'єднували людей.

У 30-ті роки ХХ століття загальною передумовою для вивчення масової культури і масового мистецтва була ідея про те, що мистецтво є певною мірою політичним.

Теорії К. і Ф. Лівісов укладаються у рамки літературного модернізму початку ХХ століття. Ф. Лівіс пропонував посилити роль літературної критики для подолання кризи культури цього періоду; запровадити єдиний канон для творів літературного мистецтва, який би уособлював у собі цінності життя та літератури. Робота Ф. Лівіса «Массовая цивилизация и культура меньшинства» стала свого роду маніфестом літературного модернізму та декларацією неприйняття масової культури [20]. Причиною втрати авторитету істинного мистецтва дослідник вважає «американізацію культури», управління масовим виробництвом з-за океану, проникнення масових смаків у всі сфери масової культури – музику, пресу, телебачення, кіно. Домінуючою формою відпочинку та розваг став фільм, який за допомогою дешевих прийомів створює ілюзію справжнього життя [20]. Безперечною, на наш погляд, є думка Ф. Лівіса про те, що у таких формах масової культури як кіно і телебачення закладено модель пасивного світосприйняття, його стандартизації. Через телебачення відбувається масовий психологічний контроль за аудиторією і результатом цього є масова втрата ціннісних орієнтирів, деградація особистості та інше.

К. Лівіс у своїй фундаментальній роботі «Художественная культура и читающая публика» (1932) запропонував своє бачення процесу впливу сучасної культури на публіку. Розглянувши типи суспільства від шекспірівського періоду, коли мистецтво і культура йшли від еліти, але були зрозумілими й народу, періоду розвитку науки, капіталізації суспільства і повороту до комерційної культури [21].

Обидва Лівіса підкреслюють комерційний характер сучасної їм культури. Думка критиків про те, що «здешевлення і доступність задоволення бестселера, легкої музики призвели до скрізь проникаючої еротизації сучасної масової культури» є напроцуд актуальним для нашого часу, зважаючи на період (30-ті роки ХХ століття), коли вона була висловлена.

У другій половині ХХ століття інший представник школи Р. Хоггарт, поділяючи думку Ф. Лівіса, все ж таки виказує впевненість у спроможності людини протистояти «отупляющому воздействию масс медиа» [20]. У наш час вже будь-яка інтелектуально розвинута людина відчуває і намагається позбавитися від впливу різних форм масової культури (зокрема телебачення

та реклами) на психіку і поведінку глядачів, які, привертаючи увагу яскравими, та на жаль, дешевими і часто негативними візуальними образами, отупляють і зомбують людську свідомість.

Ідеям критиків масового суспільства, теоретикам культурного модернізму співзвучними є думки творця однієї з найбільш різких критичних концепцій масового суспільства іспанського філософа Х. Ортега-і-Гассета (1883-1955), який вважав суспільство динамічним об'єднанням меншості й маси, тобто індивідуумів та безликої маси народу. У своїй роботі «Восстание масс (1930)» він детермінує масову людину як «індивіда з безмежним зростанням життєвих потреб та вродженою невдячністю до всього, що полегшує йому життя», масова ж культура, відповідно, спрямована на задоволення смаків і потреб масової людини [10]. Х. Ортега вважав, що культурі загрожує вплив «тиранії більшості», адже масова людина у зв'язку зі швидким процесом урбанізації не встигла сформуватись як «культурна людина». Ідеї Х. Ортега-і-Гассета певною мірою співпадають з думками теоретиків масового суспільства К. Мангейма, Е. Фромма та Х. Арендта.

Якщо Ортега-і-Гассет акцентує увагу на соціальній природі масової культури, то англійський письменник О. Хакслі аналізує масову культуру як естетичну категорію, хоча й пов'язану зі зростанням значущості маси у суспільстві. У своїй роботі «Мистецтво і банальність» (1923) причиною успіху масової культури він називає доступність і можливість бути впізнаваним. Крім того, масова культура, хоча й на доволі низькому рівні і без особливого смаку, задовольняє потреби суспільства у постійному підтвердженні великих істин [14].

За твердженням О. Хакслі, попит на масову культуру швидко зростає, а справжніх «якісних» художників не вистачає, отже попит задовольняється «різними» художниками і їх творами.

Таким чином, в основі теорій напрямку, що розглядається, лежить опозиція елітарної та масової культури, культури меншості та культури більшості.

Соціологічні аспекти масової культури знаходяться в полі зору французького соціолога кінця ХХ століття Бурдьє у його дослідженні «Distinction: A social critique of the judgment of taste» [19]. Автор вивчає проблему елітарної та масової культури з точки зору категорії смаку. Культурні преференції людини відповідає певним чином його місцю в соціальній ієрархії, тобто рівень освіченості обумовлює його смаки та уподобання. Спираючись на концепцію Х. Ортега про ворожість маси новому мистецтву, «антинародному» за своєю сутністю, Бурдьє розрізняє два погляди на

мистецтво – «чистий» та «наївний», вважає їх протилежними типами світобачення.

Представники франкфуртської школи намагалися розробити теоретичну критику капіталістичного суспільства і виявити функцію масової культури у ньому. Найбільш значущою негативною рисою масової культури дослідники вважають втрату індивідуальності, бо культура «створюється колективним зусиллям, яке можна порівняти з промисловістю». Теоретики напрямку, а серед них Т. Адорно, М. Хоркхеймер, В. Беньямін та Г. Маркузе вважали вплив культурної індустрії антипросвітницьким, побудованим на масовому обмані та поневоленні свідомості.

Виникнення масової культури пов'язувалося дослідниками із створенням технологій, що репродукують твори культури і мистецтва у великих обсягах. Зокрема В. Беньямін вважав неможливим сприйняття продукту, що масово виробляється, мистецьким твором, бо «такій продукції не притаманна аура справжніх та аутентичних витворів мистецтва» [2]. У той же час критик підкреслює і неможливість ототожнювання масової культури з народною (фольклором) адже вона не є народним витвором і не відтворює досвіду та інтересів народу.

Підйом масової культури співпав з винаходом технічних засобів копіювання та масового розповсюдження копій твору високого мистецтва широкому загалу. Однак, незважаючи на вищезазначене, В. Беньямін високо оцінював демократичний потенціал масового мистецтва. Маса самі по собі можуть оцінити витвір мистецтва та отримати колективне естетичне задоволення. Виходячи з цього Беньямін доходить висновку, що мистецтво механічного відтворення є єдиним соціально значущим мистецтвом, бо лише воно може принести нові ідеї найбільшій кількості людей. У такому ракурсі вкладення технології виробництва у культуру має певні протиріччя. З одного боку воно механізує процес культурного виробництва, що призводить до відчуження, з іншого боку – нове мистецтво посилює індивідуальність на нових засадах [2].

На відміну від В. Беньяміна, який назвав масову культуру «постауратичною», Т. Адорно заперечує зв'язок минулого і теперішнього в культурі. За словами Адорно, масова культура негативно впливає на «високе мистецтво», яке він вважав автономним, незалежним від будь-якого впливу ринку. Намагаючись відмежуватися від масового мистецтва, високе мистецтво втрачає свою потенційну аудиторію. Дослідник не терпить комерціалізації мистецтва, але ще більш негативно він ставиться до «псевдоавтономного», начебто «прогресивного» мистецтва, що догоджає

низовинним смакам публіки з корисливих мотивів. Адорно розширив марксовський аналіз товарного фетишизму та обміну на сферу культурних товарів, продуктів. За його теорією, масова культура оцінюється тепер у залежності від вартості квитка. «Чим дорожче білет, тим цінніше мистецтво» [1].

Як пише дослідник, «мистецтво завжди було і буде силою протесту людини проти тиску домінуючих інститутів». Адже лише «високе» мистецтво містить критику навколишнього світу та пропонує варіанти його вдосконалення, а також заклик до мистецтва та його зберігачу-інтелігенції «не допускати конформізму та упокорення» [1]. Ця ідея зближує франкфуртську школу з теоретиками культурного модернізму. Але в сучасній теорії поп-культури вона розглядається не як простір конформізму, а як зона спротиву. Ця ідея набула розвитку у розробках сучасного дослідника Дж. Фіске.

Ще один представник франкфуртського напрямку Г. Маркузе, сприймаючи марксистські теорії, інтерпретував їх деякі категорії та ідеї відповідно до сучасної йому буржуазної філософії та культурології. Згідно Маркузе, розвиток науки й техніки дає змогу панівним класам через механізм формувати новий тип масової «одновимірної людини» з атрофованим соціально-критичним ставленням до суспільства, таким чином стримуючи та попереджуючи будь-які соціальні перетворення [7]. За Маркузе, для незалежності та автономності людям потрібні справжні цінності й потреби, а не ті, що створені капіталістичною системою задля «заспокоєння й задоволення» мас.

У цілому, теоретики школи, почавши з наслідування концепцій К. Маркса, створили свою теорію про «незмінно комерційний характер масової культури».

Якщо теоретики «культурного модернізму» й франкфуртської школи та пізніші дослідники аналізують стан культури і суспільства, то прихильники структуралістського й семіотичного підходів розглядають феномен масової культури як втілення універсальних та незмінних соціальних й ментальних структур та намагаються знайти оптимальний спосіб її аналізу.

Наприклад У. Еко, проаналізувавши зразки творів популярної культури (романи Я. Флемінга про Джеймса Бонда), зазначив наявність у них «універсальних» (схожих с бінарними опозиціями К. Леви-Строса) опозицій різних типів (Бонд і злодій, «вільний світ» США та «Радянський Союз»), на яких базуються романи і завдяки яким, на думку У. Еко, ці твори стають популярними [18].

Представники ще одного розповсюдженого напрямку – фемінізму –

пов'язують масову культуру з соціальним контекстом епохи. Звичайно, головним предметом їх досліджень є жінка, роль і місце жінки, жіночі образи в популярній культурі та у ЗМІ. Фемінізм критично ставиться до популярної культури з її маргіналізованим або стереотипізованим сприйняттям жінки у контексті пануючих патріархальних установок. Репрезентацію жінки у масовій культурі теоретики фемінізму називають «символічним знищенням жінки», яка представлена у формі стереотипу з опорою на сексуальну привабливість та занятті домашнім господарством. Т. Модлески критикує розповсюджену думку про масову культуру як сферу жіночого, а «високу культуру, мистецтво» – чоловічого, вважаючи неправомірним сам підхід бінарності, де маскуліність і мистецтво є привілейованими за рахунок фемінності та масової культури [1].

У 70-ті роки ХХ століття у роботах західних соціологів і культурологів (Д. Белма, Е. Шилза, Ж. Фурастьє, А. Турена, Дж. К. Гелбрейта, Е. Тофлера, Г. Кана, К. Е. Боулдінга) стверджується думка про те, що перехід від індустріального до постіндустріального періоду розвитку суспільства спричинив так зване «усереднення» культури. Внаслідок цього цінності, що були притаманні лише еліті, стають доступними для мас, а сама масова культура набуває тих рис, які були раніше привілеєм високої та народної культури.

Наприкінці 80-90-х років ХХ століття проблемою феномена масової культури зацікавилися представники постмодерністського напрямку теорії культури. Ф. Джеймісон, Р. Барт, М. Бланшо, Ж. Батай, М. Фуке, Ж. Дельоз, Ф. Гватарі, У. Еко, Ю. Крістева, Ф-Ф. Ліотар вбачають загрозу формування безвольної «легко керованої маси», у витісненні «книжкової культури» візуальними формами та жанрами із залученням комунікативних технологій. Форми масової культури постмодерністи сприймають як втілення радикальних змін у ролі мас-медіа, які стирають кордони між ілюзією та реальністю.

Більшість дослідників ХХ століття сприймали масову культуру і масове мистецтво як «низькопробне», «не мистецтво», «мистецтво масової людини», як ««підрозділ» буржуазної культури, яка була спрямована на маніпуляцію свідомістю»; дослідники ХХІ століття – як «продукт сучасної технології», «культурну індустрію» або «шоу-бізнес».

Радянськими дослідниками проблема масової культури стала широко розроблятися з 1960-х років ХХ століття. З початку це була переважно критика самого явища масової культури і підходів до її вивчення у західній науці. Радянські дослідники Г. Ашин, В. Глазичев, Ю. Давидов, Е. Карцев,

А. Кукаркін, Г. Оганов, Г. Шестаков сприймали цей феномен у його обумовленості кризою капіталізму. Вони відмічали такі риси масової культури, як гедонізм, ескейпізм, спрямованість на бездумне «споживання» та домінуючою його функцією вважали маніпулювання масовою свідомістю.

За визначенням сучасного культуролога І. В. Кондакова, «масова культура є породженням Нового часу, продуктом сучасності у контексті переходу від індустріального до інформаційного етапу технологічного розвитку суспільства» [6]. За визначенням дослідника: «Справжня масова культура зароджується лише у новий час у ході процесів індустріалізації та урбанізації, трансформації станових суспільств у національні, становлення загальної письменності населення, деградації багатьох форм традиційної щоденної культури перед-індустріального типу, розвитку технічних засобів тиражування та трансляції інформації» [6– Переклад наш – О. Б.].

Незважаючи на переважну більшість негативних конотацій масової культури з боку її дослідників, зустрічаються, головним чином в сучасній культурології, і позитивні теорії масової культури. Наприклад, одна з сучасних українських дослідниць, О. П. Рудницька, визначає масову культуру як «явище потрібне і обов'язкове», на основі якого при професійному підході «проростають яскраві пагони високої, справжньої культури». Мистецтвознавець не протиставляє масову культуру «високій культурі» і не ототожнює з фольклором, як намагаються зробити деякі інші дослідники. Вона вважає масову культуру і мистецтво, зокрема масову музику, серединою сходження двох протилежних полюсів: «В ній схрещуються два потоки: народний, що ніби піднімається знизу та професійний, який начебто сходить з гори. При цьому рівні не зливаються, а між ними завжди зберігається відчутна дистанція, що є одним з найважливіших стимулів розвитку» [1, с. 171]. На наш погляд, вищезазначене можна віднести і до масової культури, і до масового мистецтва.

Інша, більш критично налаштована, сучасна українська культуролог Н. Г. Ігошкіна зазначає «утилітарну розважальну спрямованість масової культури, яка може бути могутнім засобом впливу на суспільну свідомість як для стерео типізації і нівелювання цінностей, так і для ідеалізації існуючих інститутів і порядків» [5, с. 132]. На її думку, масова культура формує нову верству суспільства, «середній клас», який робить саму масову культуру популярною, орієнтуючись переважно на штучно створені іміджі й стереотипи, а не на реалістичні образи. Це, на її думку, що стимулює ідолопоклонство, таке притаманне масовій культурі, фанатичне сприйняття сучасних зірок.

Як вважає один із сучасних дослідників питання масової культури Ю. Рижов, «якщо розглядати феномен масової культури в ракурсі еволюції європейської культури Нового часу, то ситуація представляється цілком зрозумілою: «масова культура – це нормальна і природна, навіть єдино можлива форма культурного існування того соціального порядку, який на сьогоднішній день вважається найпрогресивнішим і передовим. Вона – втілення тієї соціальної моделі, яку останні 15-20 років ми намагаємося реалізувати у нашій вітчизні» [11]. І хоча раніше передбачалося, що перехід від індустріального до постіндустріального суспільства приведе до його дестандартизації культури і персоналізації індивідів, всі ці процеси протікають сьогодні тільки на вельми поверхневому рівні, а масова культура не тільки продовжує існувати, але і підсилила свої позиції.

Цікавою і доречною здається нам думка Ю. Рижова, який зазначає, що «критичні зауваження дослідників масової культури переважно стосуються не масової культури в цілому, але лише її частини – масового мистецтва. У цілому ж масова культура в «структурах повсякденності» (побутова техніка і ін.) ні у кого не викликає засудження. Разом з тим, «абсолютно очевидно, що зручні дороги і доглянуті газони, рівно як фарфорові зуби і безперебійний електронний зв'язок не можуть достовірно (а не випадково-формально) бути сусідами в культурі з Сикстинською капелою і «Реквіємом» В. А. Моцарта. Бо зазначені явища – різних культурних порядків, різних екзистенціальних стилістик». Тому цілком ймовірно те, що реальної альтернативи масовій культурі у наш час немає: навіть її принципові критики навряд чи захочуть відмовитися від здобутків цивілізації, «зручних доріг» і «фарфорових зубів», тобто від всього позитивного і цінного, що було вироблене європейською культурою Нового часу – ліберальної демократії, розвиненої науки і техніки і т.п. – і що безумовно слідує зберегти і на майбутнє». Щодо прогнозів на майбутнє, дослідник звертає увагу на те, що на даному етапі широкого розповсюдження масової культури, яка справді виконує функцію інтегрування суспільства на доволі позитивній основі (масовому мистецтві, спорті, масових святах, традиціях). Розвиток засобів масової комунікації, інформаційних технологій і т.п. підвищує складність суспільства, знижуючи тим самим стабільність соціальної системи, рівно як і стійкість людини до стресів. Тому масова культура (навіть якщо вважати її бездуховною і примітивною) є об'єктивно необхідною [11]. З викладеною тезою неможливо не погодитись. Адже при всіх своїх позитивних та негативних рисах масова культура є тією невід'ємною реальністю, без якої демократичне суспільство не зможе існувати.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на все вище сказане, приходимо до висновку, що масова культура – явище сучасного періоду розвитку суспільства, яке при всій суперечливості його трактувань є важливим фактором існування будь-якого народу. Різноманітні концепції масової культури мають право на існування і є актуальними, але кожна на своєму відповідному етапі розвитку суспільства, ідеології та ціннісних орієнтирів. А ми, сучасники, повинні розглядати цей феномен із позицій духу нашого часу, а отже наше сприйняття буде дещо відрізнятися від сприйняття попередників.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Антология исследований культуры. (1997). Т.1. Спб., Гл.: Методы интерпретации культуры.
- [2] Беньямин, В. (1996). Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. М.: Медиум.
- [3] Гаспаров, М. Л. (2005) Историзм, массовая культура и наш завтрашний день. *Вестник истории, литературы, искусства. Отд-ние ист.-филол. наук РАН. М.: Собрание; Наука. Т. 1, 2005. С. 26-29*
- [4] Гашкова, Е. М. (2001) Культура: массовая, традиционная, «срединная». Retrieved from URL: http://anthropology.ru/ru/texts/gashkova/masscult_05.html
- [5] Ігошкіна, Н. Г. (2001). Кіч та художня культура. Культура і мистецтво у сучасному світі. К.: КНУКІМ, 2, 130-135.
- [6] Кондаков, И. В. (1998). Элитарная культура. Культурология. XX век: Энциклопедия. Т. I. Спб., 386-388.
- [7] Маркузе, Г. (1994). Одномерный человек. М.: Refl-book, 1994.
- [8] Мартынов, И. М. (2001). Российская массовая культура конца XX века. Материалы круглого стола. 4 декабря 2001 г. Санкт-Петербург. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество.
- [9] Орнатская, Л. А. (2001). Массовая культура и «дух эпохи». Retrieved from URL: http://anthropology.ru/ru/texts/ornatsk/masscult_20.html/
- [10] Ортега-и-Гассет, Х. (1991). Эстетика. Философия культуры. М.: Искусство, 592.
- [11] Рыжов, Ю. В. Ignoto Deo: Новая религиозность в культуре и искусств Ignoto Deo: Новая религиозность в культуре и искусств. Retrieved from URL: <http://krotov.info/spravki/persons/21person/1975ryzhov.htm>
- [12] Соколов, Е. Г. (2002). Аналитика массовой культуры. Дисс. ... д-ра филос. наук. Спб., 153-164, 193.
- [13] Флиер, А. Я. (1998). Массовая культура и её социальные функции. ОНС: Общественные науки и современность. М., №6.
- [14] Хаксли, О. (1986). Искусство и банальность. Называть вещи своими именами: Программные выступления мастеров западноевропейской литературы XX века. М.
- [15] Хоггарт, Р. (1957). Пользование грамотностью: аспекты жизни рабочего класса, 319с.
- [16] Шагинская, Е. Н. (2000). Массовая культура XX века: очерк теорий. *Полигнозис. №2* М.
- [17] Шестаков, Г. Ю. (1986). Музыка в буржуазной «массовой культуре». Критические очерки. М.: Музыка, 126.
- [18] Эко, У. (2000). От Интернета к Гуттенбергу. Общество и книга: От Гуттенберга до Интернета. М.: Традиция, 275-279.
- [19] Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge: Mass.
- [20] Leavis, F. R. (1930). *Mass Civilization and Minority Culture*. L.,31.
- [21] Leavis, Q. D. (1939). *Fiction and the Reading Public*. London: CHATTO & WINDUS, 373.

REFERENCES

- [1] Antologiya issledovaniy kul` tury. (1997). St. Petersburg, T.1.
- [2] Ben` yamin, V. (1996). Proizvedeniye iskusstva v epokhu yego tekhnicheskoy vosproizvodimosti. M.: Medium.
- [3] Gasparov, M.L. (2005). Istorizm, massovaya kul` tura I nash zavtrashniy den`. Vestnik istorii, literatury, iskusstva. Otdeleniye ist.-filol. Nauk RAN. M: Sobraniye; Nauka. T.1, 130-135.
- [4] Gashkova, Ye.M. Kul` tura: massovaya, traditsionnaya, sredinnaya. Retrieved from URL: http://anthropology.ru/ru/texts/gashkova/masscult_05.html
- [5] Igoshkina, N.G. (2001). Kich ta hudoznaya kul` tura. Kul` tura i mysteztvo u suchasnomu sviti. K.: KNUKIM, 2, 130-135.
- [6] Kondakov, I.V. (1998). Elitarnaya kul` tura. Kul` turologiya. XX vek: Entsiklopediya. T. 1. SPb., 386-388.
- [7] Markuze, G. (1994). Odnomernyy chelovek. M.: Refl-book.
- [8] Martynov, I.M. (2001). Rossiyskaya massovaya rul` tura kontsa XX veka. Materialy kruglovo stola. 4 dekabrya 2001 g. SPb.: Sakt-Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo.
- [9] Ornatskaya, L.A. (2001) Massovaya cul` tura i «dukh epokhi». Retrieved from URL: http://anthropology.ru/ru/texts/ornatsk/masscult_20.html/
- [10] Ortega-i-Gasset, H. (1991). Estetika. Filosofiya kul` tury. M.: Iskusstvo, 592.

- [11] Ryzhov, Yu. V. Ignoto Deo: Novaya religioznost` v kul`ture i iskusstve. Retrieved from URL: <http://www.krotov.info/spravki/persons/21person/1975ryzhov.htm>
- [12] Sokolov, Ye.G. (2002). Analitika massovoy kul`tury. Diss. ... d-ra filos. nauk. SPb., 153-164, 193.
- [13] Flier, A. Ya. (1998). Massovaya kul`tura i yeyo sotsial`nyye funktsii. ONS: Obshchestvennyye nauki i sovremennost`. M., №6.
- [14] Haksli, O. (1986). Iskusstvo i banal`nost`. Nazyvat` veshchi svoimi imenami: Programnyye vystupleniya masterov zapadnoevropeyskoy literatury XX veka. M.
- [15] Hoggart, R. (1957). Pol`zovaniye gramotnostyu: aspekty zhizni rabochego klassa, 319с.
- [16] Shaginskaya, Ye.N. (2000). Massovaya kul`tura XX veka: ocherk teoryi. *Polignozis*. №2. M.
- [17] Shestakov, G.Yu. (1986). Muzyka v burzhuznoy massovoy kul`ture. Kriticheskiye ocherki. M.: Muzyka, 126с.
- [18] Eko, U. (2000). Ot Interneta k Guttenbergu. Obshchestvo i kniga: Ot Guttenberga do Interneta. M.: Traditsiya, 275-279.
- [19] Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgment of taste. Cambridge: Mass.
- [20] Leavis, F.R. (1930). Mass Civilization and Minority Culture. L.,31.
- [21] Leavis, Q.D. (1939). Fiction and the Reading Public. London: CHATTO & WINDUS, 373.